

„БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРНА КРИТИКА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО“

Българската литературна критика през Възраждането е привличала най-малко изследователите на класическото ни наследство. Наистина има специални изследвания за Каравелов и Ботев, за Друмев и Нешо Бончев. По различни поводи някои литературни историци и теоретици са се докосвали до въпросите на възрожденската естетическа мисъл. Отдавна се чувствуваше необходимостта от едно цялостно изследване обаче, което да обогати недоведените и точни представи за литературната критика през Възраждането, да посочи нови имена и факти, да потърси принципите, които определят отношението на възрожденския книжовник към литературните явления. За един такъв труд, разбира се, е необходима не само упорита и продължителна работа — проучване на периодичния печат, на архивни фондове и отделни издания. Основно трябва да се познава и руската и западноевропейската естетическа мисъл от този период, за да може да се проследи характерът на въздействията, да се разграничи самобитното от обикновеното подражателство. Нужно е да се проучи и оригиналната, и преводната литература, да се види дали всяка дадена оценка отговаря на един обективен критерий.

Неотдавна като издание на Литературния институт при Българската академия на науките излезе книгата на Георги Димов „Българската литературна критика през Възраждането“. Тя идва да даде не само оценка на литературните явления преди столетие, но да „възкреси“ и някои проникновени мисли на критиците-пионери.

Понякога фактите се откъсват от конкретния исторически контекст и се разглеждат сами за себе си. В такива случаи преценките са лишени от съдържание, изводите са „дестилирани“ и неточни. У нас литературният процес през Възраждането е в значителна степен недиференциран, в етап на зараждане и формиране на различни жанрове. При това утилитаризмът на епохата дава отражение

върху литературата и изкуството. Затова Г. Димов възприема такъв подход, който му позволява да се ориентира в „разноезичието“ на фактите. „Първите прояви на критическо съзнание — отбелязва още в увода на изследването си той — са твърде аморфни. Началните опити на критическо отношение към книжовните явления засягат най-общо въпросите за значението на просветната и книжовната дейност, на образованието и езика като предпоставки за народностно самосъзнание. Едва през втората половина на XIX век, особено през 70-те години, критиката започва да се очертава като по-особен род книжовна дейност“ (стр. 5). В такъв смисъл, докато през 50—60-те години акцентуването върху въпросите на образованието и на формиращия се национален език е напълно необходимо, по-късно вече те се разглеждат дотолкова, доколкото са свързани с конкретни литературно-критически прояви.

В областта на възрожденската литературна критика работят и се утвърждават Каравелов, Ботев, Славейков, Друмев, Н. Бончев, В. Друмев. Но тя не може да се ограничи само с тези имена. Периодичният печат пази много статии и реплики на почти неизвестни днес „критици“, които, без да оказват въздействие в тогавашния литературен живот, са изразявали неговото богатство и своеобразие. Когато се проследява развитието на възрожденската критика, нейните форми и прояви, не могат да не се имат предвид и скромните усилия на тези първи „съдници“.

В първата част на труда на Г. Димов са разглеждани основните особености във формирането и развитието на литературната критика. Тук авторът обръща по-специално внимание на въпроса за зараждането на критическото и идейно-естетическо отношение към литературата, както и на проблема за утвърждаването и подема на реалистичната литературна критика. Във втората част на книгата е проучена дейността на по-видните

представители на литературноестетическата мисъл.

За да проследи зараждането на критическия усет и на естетическото отношение към литературната творба, Г. Димов прави продължителна „екскурзия“ из възрожденската литература — той „тръгва“ от „Историята“ на Паисий, разглежда делото на Софроний Врачански, Неофит Рилски, Райно Попович, Васил Априлов и на други книжовници, за да стигне до върховете на нашата художествена доосвободенска литература — Каравелов и Ботев. Отделните моменти от дейността на възрожденските книжовници не са подчинени пряко на изследователския замисъл на автора. Независимо от това обаче той успява да долови първите признаци на все още „неизбистреното“ естетическо чувство на читателя, което с всяко десетилетие става все по-диференцирано. В тази част на книгата са посочени ролята на периодичния печат в книжовния живот през Възраждането, интересът към различните литературни жанрове. Дадени са отзиви за преводни и побългарени произведения. Изтъкната е дупосочността в развитието на литературната мисъл през втората половина на XIX век — продължаване на предходните традиции, от една страна, и противодействие на религиозната и наивно-дидактична книжнина, от друга — като отражението на този процес се търси преди всичко в областта на литературната критика.

Георги Димов проследява зараждането и развитието на литературната критика върху фона на цялостното литературно развитие. Така той свързва различните оценки с проблемите на действителността, със самия литературен процес, търси неговото своеобразие.

Особено внимание, и с богатството на фактите, и с проблемите, които поставя, заслужава втората глава на книгата — „Утвърждаване и подем на реалистичната литературна критика“. Тук са очертани основните насоки в развитието на естетическата мисъл, като се има предвид преди всичко приносът на такива крупни фигури като Каравелов, Ботев, Славейков, Нешо Бончев. Проявен е верен критерий към възгледите на различните идейни течения. Посочени са някои нови материали от възрожденския периодичен печат, които обогатяват картината на литературния живот в България през Възраждането. Без да претрупва книгата си с излишни подробности, Г. Димов би могъл да привлече още някои факти, които дават по-пълна представа за проблематиката на българската възрожденска критика. Интересно би било например посочването на статии

като „Стил“¹, „За сладкოდумието“² и т. н., които показват, че още тогава, макар и опростенчески, литературната критика се насочва към въпросите на стила.

Георги Димов разработва съществени проблеми, свързани с формирането на нашата естетическа мисъл. Той проследява ролята на руската литература и на народното творчество във формирането на литературно-критическата мисъл, дава интересни примери, които показват как се заражда театралната критика. През 70-те години в Румъния работят утвърдени български книжовници. С оглед на това посочените факти и имена от румънската литература придобиват значителна стойност, независимо че само поставят един недостатъчно изследван въпрос.

Докато до 50—60-те години на XIX век възрожденските книжовници се интересуват от общите проблеми на литературата, по-късно те обръщат внимание и на някои по-конкретни въпроси — за националния характер на изкуството, за литературните влияния и т. н. Притова някои периодични издания („Периодическо списание“, „Читалище“, „Свобода“, „Независимост“, „Знаме“ и др.) стават трибуна за утвърждаване на едно по-задълбочено отношение към литературните явления, съдействуват за разгръщането на литературните дискусии и борби. За тези борби авторът посочва на известни места в изследването си. Те не са разкрити обаче достатъчно последователно и пълно, тъй като не са взети под внимание някои любопитни факти и подробности.

Георги Димов привежда доста статии и отзиви за творчеството на известни полузабравени или забравени стихотворци, които свързва с подема на критическата мисъл през втората половина на XIX столетие, посочва с много примери че макар в обществените възгледи и някои от по-изтъкнатите възрожденски книжовници (Славейков, Друмев, Икономов, Бончев) да има елементи на идеализъм и консерватизъм, те проявяват трезв усет в литературата и изкуството.

Авторът проявява похвален стремеж да обхване богатството на фактите и явленията. Той не е обърнал внимание обаче кога и как се заражда интересът към белетристиката, какви са представителни на някои наши книжовници за повестователния жанр преди появата на първата оригинална българска повест.

¹ Книговице за пропитане, г. I, кн. 1874.

² Книговице за прочитане, г. I, кн. 1874.

През 1858 г. в бр. 30 на „Цариградски вестник“ е публикуван „белетристичният“ опит на С. П. Иванов „Проза к родолюбците. Сън на едно младо българче“. „Прозата“ е наивна, скучна и безграмотна, но тя дава повод на Тодор Шишков да отпечата в бр. 385 на същия вестник статията „Наш прозаик“, която прекършва амбициите на един самозван книжовник с обоснованите литературно-критически концепции на автора. Наистина този факт е единичен в периодичния печат през 50-те години. Той трябва да се има предвид обаче, когато се говори за отношението на литературната критика към белетристичния жанр.

Георги Димов обръща внимание на мястото на преводната литература в литературно-историческия процес. Но по-някога, както в първата част на своя труд, така и в очерците на отделни представители на възрожденската литературна критика той прави изводи, които са пресилени или необосновани. Каравелов и Ботев са оставили изказвания за отделни художествени произведения, които днес изглеждат едностранчиви, ако не се вземат под внимание революционните изисквания на тяхното време. Но както нихилистичните им преценки, така и някои от абсолютизициите им трябва да се разглеждат конкретно-исторически. Необходимо е те не само да се посочат, но да се обяснят и от съвременни позиции, като се има предвид отделното литературно произведение и явление, сложността и многостранността на фактите и процесите. На стр. 125 Г. Димов отбелязва: „Известно е, че към средата на XIX век във връзка с порасналите литературни интереси на българина започват масово да се превеждат и „побългаряват“ всевъзможни съчинения, които нямали нищо общо с нуждите на българина.“ Тази мисъл авторът изказва и на други места в своята книга. На стр. 281 например, като говори за отношението на Каравелов към преводите, той се солидаризира напълно с него: „Преводната и подражателната литература не била съобразена с нуждите на нашия народ, с изискванията на историческия момент. Тя не учи, не въздува българите, защото в нея се описват „нравите и обичаите само на чуждите народности“. Наистина както през първата половина на XIX столетие, така и по-късно се явяват преводи, откъснати от интересите и изискванията на читателя. Трябва да се има предвид обаче, че през 1852 г. излиза историческият роман на Велтман в два превода — на Йоаким Груев и Елена Мутева. На следващата година се появява „Борис, първи християнски цар

на българите“ на Й. Турноградска. През 1855 г. е отпечатано второто издание на „Християнтята“ в превод на Райно Попович и т. н. Появата на значителна част от преводната литература не е и не може да бъде случайна. Преводната художествена книжнина отразява по свой начин идейните и културни закономерности на времето, вкуса и мирогледа на читателя. „Християнтята“ се явява в сръбски превод на Доситей Обрадович и в български на Райно Попович. Тя е била предназначена преди всичко за търговците и занаятчиите. Зараждането на една нова класа е налагало превеждането на такива произведения, които да отговарят на нейния мироглед, морал и художествен вкус. Двата превода на романа на Велтман „Райна, българска царкиня“ са резултат на порасналото национално съзнание на българина преди избухването на Кримската война, на неговото активно отношение към политическите и социални проблеми, на разширения му културен кръгзор. Така могат да се обяснят и преводи като „Чичовата Томова колиба“ на Х. Б. Стоу, „Лодоска“ и „Отечество и любов“ на В. Шербилие и редица други художествени творби.

Пренебрегването на конкретно-историческия подход, който Г. Димов прилага при разглеждането на всички други явления и факти през Възраждането, не му е позволило да дойде до напълно приемлива концепция за характера на преводната литература. Нейното значение е принижено, мястото ѝ — в голяма степен омаловажено. Г. Димов свързва всички отзиви на Каравелов и Ботев със задачите на момента, с изискванията на революционната организация. Такъв подход е напълно естествен и правилен. Заедно с това обаче той трябва да пресени с най-голяма широта както техните позиции в областта на преводната литература, така и обективната стойност на някои преводи. Тогава не би дошъл до извода, че творбата на Франсуа Фенелон „Приключенията на Телемаха“ „не отговаряла на съвременните изисквания на обществото“ (стр. 285). Фенелон бичува саркастично алчността, лицемерието, тиранията и самодържавието, пълното безразличие на върховната власт към съдбата на нисшите съсловия. Много страници от книгата, пресъздавайки въздуващо моменти от морала и поведението на управляващата върхушка, логически са поставяли въпроса за несправедливостта на съществуващия обществен строй. Затова обяснима е реакцията, с която се посрещал романът във Франция от висшите кръгове — непосредствено след отпечатването му той е инкриминиран.

Творбата на Фенелон се превежда на много езици, в известни случаи даже става литературен образец. За да смекчи основния сатиричен тон на романа, цензурата е съкращавала известни части от него. Затова не е никаква случайност, че книгата „Приключенията на Телемаха“ се явява през Възраждането в два превода — на П. Пиперов от 1845 г. и на Н. Михайловски от 1873 г. В случая даже естествен е въпросът: как турската цензура е допуснала без никакви съкращения едно произведение, което е било насочено косвено срещу престижа на империята? Наистина преводачът Н. Михайловски е бил противник на революционната организация — но неговият превод е съдействувал за укрепването на демократичното чувство и борческия патос на българина. През 1874 г. от страниците на в. „Независимост“ Каравелов отхвърля романа на Фенелон. Ако се съпоставят някои негови мисли за преводната литература от революционерите му издания с оценки в сп. „Знание“ ще се види, че има известни различия в критерия на техния автор. В сп. „Знание“ Каравеловият подход към литературата е по-универсален — стойността на художественото произведение вече се определя не само от социално-политическите тенденции, но от неговите общообразователни функции. Затова, ако от страниците на „Свобода“ и „Независимост“ той би отрекъл произведение като „Тайните на инквизицията“, в сп. „Знание“ изказва мнение, „че „Тайните на инквизицията“ са доста интересна и доста полезна книга“.¹ Този момент в литературно-критическата дейност на Каравелов заслужава особено внимание — защото той ни дава възможност да разберем по-ясно характера на някои негови оценки за преводни и оригинални художествени произведения.

Наред с изясняване критериите за литературно-художествени ценности — пише Г. Димов — необходимо било да се създава интерес у публиката към книжнината вобще, към науката и просветата, да се разкрива тяхната огромна роля за възраждането на българската народност. Затова литературно-критическите възгледи и позиции на възрожденските ни дейци се изявяват колкото от специалните им критически статии, в не по-малка степен и от писанията им, в които предмет на оценка са съчинения от съвсем различен характер“ (стр. 101). Мисъл, напълно приемлива. Но тя налага изясняването и на някои недостатъчно разработени или непоставени проблеми. Филологическата и

историческата критика през Възраждането например е тясно свързана с литературата до 60—70-те години. Те поставят интересни въпроси от теоретически и методологически характер и биха аргументирали по-пълно справедливата мисъл на автора.

Както вече посочихме, литературният живот през Възраждането е богат с неизвестни или полужабравени факти и подробности. Върху фона на всички прояви на литературната критика се открояват няколко по-оригинални имена — П. Р. Славейков, В. Друмев, Т. Икономов, Д. Войников, Н. Бончев, Л. Каравелов, Хр. Ботев. С билеен материал Г. Димов посочва приноса на тези книжовници във възрожденската литературна критика. Той ни поднася любопитни подробности, стреми се да очертае образите им не декларативно, а чрез смисъла на фактите. Наистина в някои случаи се стига до претрупаност, която нахвърлява синтетизма на изложението. Може би авторът е предпочел такъв подход, тъй като е искал да привлече повече факти в своя труд.

При проследяването на литературно-критическата дейност на изтъкнатите възрожденски дейци Г. Димов се ръководи от една приемлива мисъл, която го предпазва от ниҳилизъм и недооценки. „Осъзнаването и възприемането на принципи, издигнати от други, съвсем не обезличава приноса на онези, които, прозрели тяхната историческа правдивост и целесъобразност, искат да ги направят ръководни и за възмогането на родната ни литература“ (стр. 186). В такъв аспект бихме могли да разберем смисъла и на влиянията, и на заемките не само при книжовници като Т. Икономов, но и при големи творци като Л. Каравелов. Г. Димов осветлява съвсем обективно как въздействието на руската реалистична критика не обезличава, а откроява книжовното дело на редица възрожденски дейци. Очерците за представителите на българската възрожденска критика не са дадени сами за себе си. Те са свързани и чрез обхванатостта на темата, и чрез онези общи тенденции, които отстояват и утвърждават дейците на Възраждането. По такъв начин някои от основните моменти в разволя на възрожденската критика, разгледани съвсем бегло в първата част на труда, тук са конкретизирани и доизяснени.

И в този дял на книгата обаче са необходими известни допълнения и уточнения. Прави впечатление например, че Г. Димов, независимо че обръща внимание на мястото на Каравелов във възрожденската литературна критика, не е посочил по-определено въздействието му върху

¹ Знание, I, 5, 1875

редица български книжовници. Това не е незначителен пропуск, защото чрез него още по-ясно щеше да се разбере, че процесът на формирането и съзряването на нашата естетическа мисъл е резултат и на външни влияния, и на вътрешни закономерности. Наистина Г. Димов споменава за връзките на редактора на „Свобода“ със Славейков, но твърде бегло и не в такъв аспект, който би изяснил поне отчасти въпроса. А само с няколко факта би могъл да се покаже осъщественият творчески контакт между двамата крупни писатели.

В бр. 2 от 3. XI. 1869 г. на в. „Свобода“ е отпечатана Каравеловата рецензия за книгата на И. Т. Липранди „Восточный вопрос и Болгария“. Тя е особено интересна в вводната си част, тъй като проследява състоянието на българската литература. На 25 ноември същата година, т. е. 13 дни след това, във в. „Македония“ излиза част от рецензията, подписана с името на Славейков (дадено съкратено „Сл.“). Кое е накарало един утвърден вече книжовник да влезе в ролята на плагиатор? — Цензурата, боязньта да не би да се разбере, че дава в своя вестник място на вожд на българската революционна емиграция. Солидаризирал се напълно с литературно-критическите позиции на Каравелов, Славейков намира за необходимо да запознае читателя в пределите на турската империя с животрепещащите литературни проблеми, които занимават будните умове на епохата. Така по страниците на в. „Македония“ се появяват и други Каравелови статии — „Нашата книжечност“¹, „За българския език“², „За езика“³ и т. н. По препоръка на Каравелов Славейков превежда и романа на Лабуле „Париж в Америка“. В отзивите и литературно-критическите бележки, които се появяват в „Български глас“ също се чувства силното въздействие на Каравелов. Редакторът на вестника Киро Тулешков, който дълго време работи в

Каравеловата печатница, изпитва благотворното му влияние и като общественик, и като публицист и литератор. Тези и други непосочени факти показват как след като възприема известни концепции от руската литературна критика, Каравелов ги прилага творчески в зависимост от своеобразието на нашите условия.

Георги Димов е положил особени усилия, за да проследи въздействието на западноевропейския класицизъм върху Войников, да потърси реалистичните елементи в неговите естетически възгледи. Но той възприема изцяло отрицателните отзиви за „Ръководство за словесност“ и подценява в известна степен книгата на Войников. По същия начин подхожда и към „Елементарна словесност в два курса“ на Т. Шишков. Истинска представа и за двете ръководства може да се получи, след като се съпоставят с източниците, които са използвали техните автори при съставянето им. Тогава ще се разбере не само какво са заимствували те, но и как известни концепции са се пречупвали през техните литературни възгледи.

В книга, която трябва да обхване огромен фактически материал и да осветли научно редица въпроси, е напълно естествено да има известни пропуски. Но нека се има предвид и друго — трудът на Г. Димов е първият опит да се осмисли от съвременни позиции цялостният литературно-критически процес през Възраждането. Опит, който заслужава внимание с поставянето и разрешаването на някои важни проблеми.

Днес по някои въпроси на литературната критика се води оживена и страстна полемика. Колко истини нямаше да бъдат провъзгласени за „открития“, ако се познаваше скромното ни литературно наследство!

Дочо Леков

КРИТЕРИЯТ НА МЛАДОСТТА

Новата книга на Любомир Тенев е всичко друго, но не и скучен, превзет и суховат разговор за изкуството на театъра. Критикът и тук разкрива най-

силните си страни — способността да анализира и мотивира прецизно театралните явления, да усеща тънко изкуството. Последното качество дава несравнимо преимущество на Л. Тенев — да долавя отсенките на художествения факт, да прониква в неговата прозрачна и деликатна материя. В подхода на критика

¹ Македония, г. IV, бр. 2, 1869.

² Македония, г. IV, бр. 10, 1869.

³ Македония, г. IV, бр. 30, 1870.